

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЗЛОЧИНУ)

Р. В. Вереша

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри кримінального
та адміністративного права
(Академія адвокатури України)*

Основним завданням антикорупційного законодавства України є охорона прав і свобод людини, інтересів громадянського суспільства та держави від протиправних та суспільно небезпечних посягань. Пріоритет цього завдання закріплено у ст. 3 Конституції України: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Норми антикорупційного законодавства виконують своє охоронне завдання не стільки завдяки факту їх існування, скільки внаслідок своєчасного, правильного і неухильного їх застосування, що зумовлює невідворотність відповідальності за вчинене посягання. При цьому важливим є формулювання змісту понять, які визначають фундаментальні юридичні категорії. Одним із таких є поняття «психічне ставлення», що покладено в основу визначення вини як обов'язкової ознаки складу корупційного правопорушення (злочину).

Поняття «психічне ставлення» конкретизується у відповідних формулюваннях, а саме: 1) особа усвідомлювала небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його наслідки і бажала їх настання; 2) особа усвідомлювала небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання; 3) особа передбачала можливість настання небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення; 4) особа не передбачала можливість настання небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити [1, 64].

Формулювання «особа усвідомлювала небезпечний характер свого діяння» означає, що винувата особа розуміє не лише фактичні обставини, які стосуються об'єкта й об'єктивної сторони складу певного корупційного правопорушення, а і його небезпеку.

Осудна особа, яка досягла певного віку, як правило, усвідомлює небезпеку своєї дії або бездіяльності. При цьому не обов'язково, щоб винуватий усвідомлював протиправність і караність вчинюваного ним діяння. Щодо цього в літературі висловлювались різні думки. Деякі вчені складовою поняття «умисел» вважають також усвідомлення протиправності діяння, інші вважають, що усвідомлення протиправності не є обов'язковою ознакою інтелектуального елементу умислу, оскільки можливе вчинення умисного злочину без знання забороненості такого діяння законом. Тому законодавець не включає усвідомлення протиправності у визначення умислу.

При цьому в окремих випадках законодавець визнає діяння умисними лише за умови усвідомлення їх протиправності. Це насамперед корупційні правопорушення з участю спеціального суб'єкта, коли на особу покладається виконання або забезпечення дотримання якихось правил та обов'язків.

Усвідомлення небезпеки вчинюваних діянь містить уявлення суб'єкта і про ті факультативні ознаки об'єктивної сторони, при яких вчиняється корупційне правопорушення (спосіб, місце, час тощо).

Відсутність усвідомлення небезпечного характеру вчиненого діяння може свідчити про наявність такого дефекту особистості (наприклад, неосудність), за якого відповідальність не настає.

При реалізації принципу особистої відповідальності за наявності вини важливо точно встановити інтелектуальний момент вини. У законодавчих визначеннях форм вини цей аспект займає перше місце. Але це не дає підстав стверджувати, що усвідомлення небезпеки вчинюваних дій або бездіяльності є більш важливим порівняно з іншими елементами вини, що воно (усвідомлення) однозначно зумовлює і передбачення небезпечних наслідків та є основою цього передбачення.

Формулювання «передбачала його небезпечні наслідки» — це розумове уявлення особи про результати своєї дії або бездіяльності. При цьому передбачення тут має конкретний характер. Особа в такому разі чітко усвідомлює, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати небезпечні наслідки [2, 58].

Відповідно до законодавчого визначення прямого умислу передбачення наслідків може бути неоднозначним: винуватий передбачає можливість або неминучість настання небезпечних наслідків.

Найбільш характерним і таким, що трапляється значно частіше, є передбачення настання наслідків, коли суб'єкт злочину впевнений у реальності їх настання і спрямовує свої зусилля на досягнення цього конкретного результату.

У деяких випадках суб'єкт передбачає настання небезпечних наслідків не як неминучих, а як реально можливих. Таке передбачення можливе тоді, коли обраний спосіб вчинення корупційного правопорушення може призвести до настання не одного конкретно визначеного наслідку, а кількох.

За загальним правилом суб'єкт спочатку усвідомлює небезпечний характер свого діяння, а потім передбачає небезпечні наслідки своїх дій (чи бездіяльності). Реальне співвідношення інтелектуальних моментів (усвідомлення та передбачення) має інший вигляд: спочатку суб'єкт «прораховує» наслідки своїх дій (при прямому умислі — прямих, при непрямому — побічних, при легковажності — можливих), а потім дає оцінку своїм діям як небезпечним. Усвідомлення характеру дії відбувається на підставі передбачення, а не навпаки. У літературі психологічного спрямування підкреслюється, що про усвідомлення особою суспільної значущості свого діяння можна говорити лише тоді, коли вона передбачає його наслідки.

Зазвичай під наслідком розуміють віддалену зміну зовнішнього середовища, що, як правило, має зв'язок із впливом на фізичні явища, а під дією — зміну найближчу, що міститься в русі тіла, не завжди відчувається у фізичних вимірах, а інколи не відчувається в них взагалі. Відповідно, стосовно діяння можна говорити про усвідомлення небезпеки, а стосовно наслідку — про його передбачення, хоча по суті останнє є однією з форм усвідомлення. Таким чином, законодавець говорить про усвідомлення взагалі і одночасно називає його окремий випадок — передбачення. Однак у законодавчій формулі умислу поєднання цих понять набуло значення їх протиставлення.

Передбачення є психічним переживанням, що стосується майбутнього. Передбачити теперішнє неможливо. Із формально-логічної точки зору таке твердження є правильним. При цьому необхідно зазначити, що одна якість наслідків не існує без іншої, і при вчиненні правопорушення немає просто наслідків, що існують без небезпечної властивості, а залежність цих якостей є настільки великою, що передбачення наслідків певного фактичного змісту свідчить про розуміння їх соціальної шкідливості. Однак якщо послідовно виходити з таких міркувань, то слід визнати, що передбачення наслідків — це конкретизоване поняття усвідомлення суспільної небезпеки. Діяння як таке, що вносить у найближче середовище зміни, яке полягає в самому русі тіла, як і наслідок (у загальнозживаному значенні), зміна, віддалена від руху

тіла, завжди йде за суб'єктивним актом прийняття рішення про його вчинення і, так само, як наслідок, перебуває в майбутньому стосовно цього акту, який ми називаємо умислом. Проблема пов'язана з тим, що ми, з одного боку, не можемо відійти від уявлення про наслідок як про віддалені зміни зовнішнього середовища, а з другого — не знаходимо для найближчих змін (діяння) більш прийнятної слова, ніж «усвідомлення», що означає їх розуміння порушником, хоча і передбачення є формою усвідомлення. На підставі цього виникає розуміння, що поняття усвідомлення і передбачення мають своїм предметом різні явища.

Усвідомлення небезпеки діяння з точки зору мотивації суб'єкта — елемент побічний і другорядний. Усвідомити небезпеку діяння можна лише у разі передбачення небезпечних наслідків, а тому не передбачення є похідним від усвідомлення небезпеки, а навпаки. Передбачення — це усвідомлення віддаленого, можливого результату дій.

З позицій психології законодавча формула умислу стосовно формальних складів правопорушень є неприйнятною, оскільки передбачення стосується небезпечних наслідків, які у правопорушеннях із формальним складом не визначені.

У зв'язку з викладеним необхідно зазначити, що незалежно від виду і характеру умислу він за будь-яких умов містить усвідомлення особою небезпечного характеру (шкідливості) вчинених нею дій. У тих випадках, коли умисел призводить до наслідків, передбачення їх небезпечного характеру означає і усвідомлення небезпеки діяння, яким заподіяно ці наслідки.

Залежно від виду складу корупційних правопорушень по-різному формулюється і зміст вини в них. У правопорушеннях з матеріальним складом форма вини охоплює психічне ставлення особи до діяння і наслідків, зокрема певне вольове ставлення до них, а у правопорушеннях з формальним складом психічне ставлення лише до діяння, зокрема певне вольове ставлення. Однак незалежно від виду складу вина в усіх правопорушеннях має формулюватись відповідно до змісту норм закону.

У реальній дійсності можливі розбіжності між цілеспрямованістю бажання і різними об'єктивними елементами, обставинами та наслідками. Водночас у кожному правопорушенні є усвідомлення його різних елементів, обставин і наслідків.

Під бажанням у психологічній літературі розуміється прагнення до конкретного результату, що передбачає свідому і цілеспрямовану діяльність особи.

Наявність у правовій формулі вини такого елемента, як бажання суб'єкта, свідчить про намір включити у вину вольовий момент — спонування до небезпечної поведінки. Всі інші аспекти вольового моменту вини охоплюються одним поняттям — «небажання»: не бажав, але свідомо припускав; не бажав і розраховував на відвернення; не лише не бажав, але і не передбачав. Інакше кажучи, реалізується поведінка з побічними небажаними і непередбачуваними наслідками. При цьому слід зазначити, що розкриття вольового моменту непрямого умислу за формулою «не бажав цих наслідків» співвідносне з внутрішньою потребою не робити щось. «Небажання» наслідків при непрямому умислі підтверджується тим, що винуватий вчинює дії, не розраховуючи при цьому на будь-які обставини, які мали бути і за своїм характером могли б відвернути настання результату. Однак у цьому випадку є елемент руйнування суті суб'єктивної сторони, оскільки має мати місце конкретне психічне ставлення.

Свідоме припущення настання наслідків — це такий процес мислення, при якому суб'єкт, не бажаючи настання суспільно небезпечних наслідків, однак погоджується з їх настанням.

Байдуже ставлення до наслідків, на думку деяких вчених, фактично не відрізняється від свідомого їх припущення. Воно характеризується відсутністю активних емоційних переживань у зв'язку із суспільно небезпечними наслідками, реальна можливість настання яких відображається випереджуваним усвідомленням винуватого. У таких випадках суб'єкт заподіює шкоду суспільним відносинам, не замислюючись про наслідки вчиненого діяння, хоча можливість їх заподіяння видається йому цілком реальною. Таким чином, формулювання «байдуже ставлення до наслідків» охоплюється формулюванням «свідоме їх припущення».

Формулювання «легковажно розраховувала на їх відвернення» означає, що при самовпевненості особа розраховує на цілком реальні, певні обставини, які за своїми властивостями, зв'язками мають здатність відвернути настання наслідків. Це її власні, особисті якості (спритність, вмільсть, досвідченість, майстерність), дії інших осіб, фізичні або хімічні закони, вплив обстановки тощо.

Незважаючи на впевненість суб'єкта у ненастанні наслідків, розрахунок його виявляється неправильним (легковажним), оскільки надія на певні обставини (властивості, зв'язки, діяння) або їх частина була помилковою і не змогла відвернути небезпечні наслідки.

Формулювання «повинна була їх передбачити» — це об'єктивний критерій, з яким пов'язується обов'язок особи передбачити настання небезпечних

наслідків своїх дій. Такий обов'язок на особу покладають: закон, службовий стан, фах, прийнятий особою на себе обов'язок за угодою, дорученням тощо. При визначенні об'єктивного критерію недбалості акцент робиться на конкретному носії обов'язку — суб'єкті [3, 12]. Правила обережності набувають значення об'єктивного критерію недбалості не існуючи відірвано від суб'єкта, а лише будучи відображеними ним, будучи складовою його внутрішньої структури, набуваючи разом з об'єктивною і суб'єктивну форму існування.

Формулювання «могла їх передбачити» — суб'єктивний критерій недбалості, що означає можливість особи передбачити настання небезпечних наслідків своїх дій. Для визначення того, чи могла певна особа передбачити за певних умов і обставин настання відповідних наслідків, враховують суспільні, фізичні, психічні властивості та особливості саме цієї особи: її вік, освіту, фах (професію), стан здоров'я (в момент вчинення дії чи бездіяльності), фізичні та психічні вади тощо. Однак суб'єктивний критерій недбалості слід розуміти не лише і, можливо, не стільки як можливість особи «відповідати вимогам об'єктивного критерію», а як сферу об'єктивної реальності, що була відображена і, в принципі, могла бути усвідомлена в момент вчинення правопорушення (злочину).

На переконання автора, наведені вище формулювання відтворюють зміст суб'єктивних ознак складу корупційного правопорушення (злочину).

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : у 2 т. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. — 3-тє вид., переробл. та допов. — К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
2. *Вереша Р. В.* Суб'єктивні елементи складу злочину : наук.-практ. посіб. — К. : Алерта, 2015. — 88 с.
3. *Гончаренко С. В.* Преступная неосторожность. Уголовно-правовой и криминологический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / КВШ им. Ф. Э. Дзержинского. — К., 1990. — 20 с.

Вереша Р. В. Суб'єктивні ознаки складу корупційного правопорушення (злочину)

Анотація. У статті розглядаються питання щодо внутрішніх (суб'єктивних) ознак складу корупційного правопорушення (злочину). Аналізуються свідомовольові аспекти суспільно небезпечної поведінки.

Ключові слова: корупційне правопорушення, злочин, психічне ставлення, вина, свідомість, воля.

Вереша Р. В. Субъективные признаки состава коррупционного правонарушения (преступления)

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, касающиеся внутренних (субъективных) признаков состава коррупционного правонарушения (преступления). Анализируются сознательно-волевые аспекты общественно опасного поведения.

Ключевые слова: коррупционное правонарушение, преступление, психическое отношение, вина, сознание, воля.

Veresha R. V. Subjective Features of Composition of Corruption Offence (Crime)

Summary. The article deals with consideration of issues concerning internal (subjective) features of corruption offence (crime). Conscious and willful aspects of socially dangerous behaviour are analyzed.

Key words: corruption offence, crime, mental attitude, guilt, consciousness, will.